

Όλγα Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη

Μαρία Στάθη-Κοντογιάννη

Φωτεινή Νέζερη

Δέδες Λιώνης

Αρχαιολόγοι

Αρχαίοι δρόμοι και ταφικοί περίβολοι στην πεδιάδα των Μεσογείων¹

Εισαγωγή

ΣΤΗΝ ΠΕΔΙΑΔΑ ΤΩΝ ΜΕΣΟΓΕΙΩΝ η «Αττική Οδός» κατά το νότιο τμήμα της βαίνει επί τμημάτων της οδού Ερχιάς (Κορωπίου-Σπάτων) και της λεωφόρου Παιανίας-Μαρκοπούλου, μέχρι την περιοχή των Αγίων Αναργύρων, όπου στρέφεται προς Ανατολάς και οδεύει προς την είσοδο του νέου αεροδρομίου. Είναι γνωστό, ότι οι δρόμοι στην ύπαιθρο χώρα μέχρι την έλευση της μπουλντόζας ακολουθούσαν σε γενικές γραμμές την πορεία των αρχαίων οδών. Οι αρχαίοι συνήθιζαν να κατασκευάζουν τα νεκροταφεία τους δίπλα στις οδούς, ώστε να είναι εύκολα ορατά τα επιτύμβια μνημεία, τα οποία αποτελούσαν ένα μέσο προβολής της οικογένειας.² Οι ανασκαφές που πραγματοποιεί η Αρχαιολογική Υπηρεσία στην πορεία της «Αττικής Οδού» επιβεβαίωσαν και πάλι αυτήν την διαπίστωση (χάρτης).

Δίπλα στην ανατολική πλευρά της λεωφόρου Μαρκοπούλου-Παιανίας, απέναντι από το εργοστάσιο Περιστερόπουλου, αποκαλύφθηκε η αρχαία πρόδρομος της (χάρτ., αρ. 1). Στο σημείο αυτό βρέθηκαν 3 ταφικοί οικογενειακοί περίβολοι

---

1. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους, όσους, ο καθένας με τον δικό του τρόπο (συντηρητές, εργατοτεχνίτες, φωτογράφους), συντέλεσαν στο δύσκολο έργο της έρευνας και τεκμηρίωσης του υλικού.

2. W. Closterman *The self-presentation of the family. The function of classical attic peribolos tombs*. Ann Arbor, Mich. UMI Diss. Serv., 1999.

του 5ου και του α΄ μισού του 4ου αιώνα π.Χ., που πιθανώς ανήκουν στον αρχαίο δήμο της Όης.³ Εξαιρετικό εύρημα είναι τμήμα ολόγλυφης, μαρμάρινης δισώματης σφίγγας των κλασικών χρόνων.⁴

Στη θέση Πούσι Λέδι Παιανίας, όπου διασταυρώνονται αγροτική οδός, που έχει κατεύθυνση από Ανατολών προς Δυσμάς (από Παλαιά Βραώνα προς Παιανία), με την οδό Ερχιάς (από Σπάτα προς Κορωπί, χάρτ., αρ. 2), μαρτυρούνται λείψανα αρχαίων κτιρίων και σώζεται αρχαίο φρέαρ.⁵ Λίγα μέτρα νοτιότερα αποκαλύφθηκε σταυροδρόμι δύο αρχαίων οδών που έχουν την ίδια κατεύθυνση με τους αγροτικούς δρόμους που περιγράψαμε και σαφώς αποτελεί τον πρόδρομο του σύγχρονου.

Στην βορειοανατολική γωνία του αποκαλύφθηκε μνημειώδης ταφικός περίβολος κλασικών χρόνων, του οποίου η γωνία είναι διαμορφωμένη σε ημικυκλική εξέδρα, όπως στο μνημείο του Δεξίλεω του Θορικού στον αρχαίο Κεραμεικό. Σε αυτήν πρέπει να ήταν στημένο μεγάλο επιτύμβιο μνημείο, προφανώς ο μαρμάρινος ναΐσκος, στον οποίο ανήκει το επιστύλιο, το οποίο βρέθηκε κατά την ανασκαφή, επί του οποίου αναγράφεται το όνομα της νεκρής Φιλίππης, κόρης του Λυσιμάχου, χωρίς όμως να αναφέρεται το δημοτικό όνομα. Στο εσωτερικό του περιβόλου πάνω από τους τάφους είχαν κατασκευαστεί 7 υψηλά βάθρα για να τοποθετηθούν επιτύμβια μνημεία, από τα οποία έχει βρεθεί μόνο μία μαρμάρινη λήκυθος. Από τις διαστάσεις του επιστυλίου του ναΐσκου⁶, κυρίως το μεγάλο πλάτος του, συνάγεται ότι τα γλυπτά της παράστασης ήσαν ελεύθερα. Το συμπέρασμα αυτό μας οδηγεί στην υπόθεση, ότι στο μνημείο αυτό είναι πιθανόν να ανήκει το

3. Ο. Κακαβογιάννη, «Πρόσφατα ευρήματα από την περιοχή του Κορωπιού. Εντοπισμός του αρχαίου δήμου της Όης». Πρακτικά Ζ΄ Επιστημ. Συνάντ. Νοτιοαν. Αττικής, 1998, σελ. 68-84. Πρόκειται όμως για τον αρχαίο δήμο της Όης.

4. Η σφίγγα μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 5ου αι. π.Χ. Το θέμα της δισώματης σφίγγας είναι αγαπητό σε αττικά επιτύμβια μνημεία του 4ου αι. (βλ. πρόχειρα Α. Conze, *Die attischen Grabreliefs*, III, 1906) σε ανάγλυφη απόδοση. Δεν γνωρίζω να έχουν βρεθεί αρχαιότερα μνημεία με παράσταση δισώματης σφίγγας, με εξαίρεση την *agula* από την Καυλώνια της Κάτω Ιταλίας (βλ. *Il Museo Nazionale di regio Calabria*, επιμέλ. Elena Lattanzi, έκδ. Gangemi, Roma, χωρίς χρόνο έκδοσης, σελ. 140).

5. Μ. Πετροπουλάκου, Ευ. Πεντάζος, *Αττική*, Αθήνα 1973, σελ. 153, αρ. 1.

6. Το σωζόμενο μήκος των δύο τμημάτων του επιστυλίου είναι 1,70 και 1,32 μ., (λείπει και τμήμα περίπου 0,05 μ.), και το πλάτος μεγαλύτερο από 0,90 μ. Δεν σώθηκαν τμήματα των παραστάδων ή του τυμπάνου του ναΐσκου. Το άγαλμα με αριθμό ΒΕ 861 του Μουσείου Βραυρώνας (συγκολλημένο από 3 κομμάτια), εικονίζει όρθια γυναικεία μορφή, που φορεί ποδήρη χιτώνα, και πάνω από αυτόν ιμάτιο. Βλέπει προς τα εμπρός, προβάλλει άνετο το αριστερό πόδι και στηρίζεται επί καθίσματος από το οποίο μόλις έχει εγερθεί, του οποίου σώζεται μικρό τμήμα. Λείπει η κεφαλή με τον λαιμό που ήσαν ένθετα και το σωζόμενο ύψος του είναι 1,65 μ., ενώ της πλίνθου 0,10 μ.

μεγάλο περίοπτο άγαλμα αριθμ. ΒΕ 861 του Μουσείου της Βραυρώνας, το οποίο προέρχεται από την Αρχαιολογική Συλλογή του Δημοτικού Σχολείου Παιανίας.

Επειδή ο περίβολος αυτός είναι σημαντικό μνημείο για την ιστορία της Μεσογαίας, διατηρήθηκε και μελλοντικά θα αναδειχτεί.

Στη νοτιοδυτική γωνία του σταυροδρομίου ερευνήθηκε μικρός οικογενειακός περίβολος που χρονολογείται επίσης στους κλασικούς χρόνους. Σημαντικό εύρημα από τάφο γυναίκας είναι σιδερένιο κλαδευτήρι, αντικείμενο που πιστοποιεί την συμμετοχή των γυναικών στις αγροτικές εργασίες.

Παραμένει αδιευκρίνιστη η απόδοση των νεκροταφείων αυτών (αφού έχουν χαθεί ενεπίγραφα επιτύμβια μνημεία) στους παρακείμενους αρχαίους δήμους Ερχιάς ή Παιανίας.

Ο.Α.-Κ.

Ταφικοί περίβολοι στην λεωφόρο Παιανίας - Μαρκοπούλου

Ανατολικά της λεωφόρου Παιανίας – Μαρκοπούλου στη θέση Κλίσια Κούκιε (απέναντι από το εργοστάσιο Περιστερόπουλου), η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως νεκροταφείο με τρεις οικογενειακούς ταφικούς περιβόλους της κλασικής και όψιμης κλασικής περιόδου που περιλαμβάνουν συνολικά 12 τάφους και πυρές. Οι περίβολοι είναι πειύσχημοι, κατασκευασμένοι από πωροπλίνθους και σώζονται σε ύψος δύο δόμων.⁷ Εκτείνονται με κατεύθυνση ΒΔ – ΝΑ με πρόσοψη στον αρχαίο δρόμο εκατέρωθεν του οποίου έχουν κτιστεί. Οι δύο από τους ταφικούς περιβόλους εντοπίζονται ανατολικά του αρχαίου δρόμου ενώ ο τρίτος βρίσκεται στα δυτικά του και σε απόσταση περίπου 10 μ. απ' αυτούς.

ΤΑΦΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ Β: βρίσκεται στα ανατολικά του αρχαίου δρόμου και είναι ο πρωιμότερος χρονολογικά. Ο περίβολος (διαστ. 7,5 x 3,5 μ.) περιλαμβάνει έξι πυρές με πρωτογενείς καύσεις νεκρών. Οι τάφοι βρίσκονται σε βάθος από 0,60 μ. έως 1,80 μ. από την σημερινή επιφάνεια του εδάφους, ενώ η επίχωση πάνω απ' αυτούς δεν παρουσιάζει στρωματογραφικό ενδιαφέρον καθώς αποτελείται από ένα ενιαίο στρώμα κοκκινωπού χόματος (πάχους 0,60 μ.) – χαρακτηριστικού της περιοχής– διαταραγμένου από τις αγροτικές καλλιέργειες και τις λαθρανασκαφές. Ο προσανατολισμός των τάφων δεν είναι ομοιόμορφος, οι περισσότεροι ωστόσο έχουν κατεύθυνση Α – Δ .

Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν μελανόμορφες λήκυθοι που χρονολογούνται στο α΄ ήμισυ του 5^{ου} αι. π.Χ. και μπορούν να ενταχθούν σε γνωστές ομάδες Αθηναίων αγγειογράφων⁸ (εικ. 8). Από τα λοιπά σχήματα αγγείων που συναντώνται στους

7. Παράβαλε R. Garland, «Catalogue of Attic Peribolos Tombs», BSA 1982, σελ. 125-175.

8. J. Boardman, *Athenian Black Figure Vases*, 1974, σελ. 146-166.

τάφους ή βρέθηκαν στην επίχωση πάνω απ' αυτούς αξίζει να σημειωθεί η ύπαρξη λευκού πήλινου αλαβάστρου, καθώς και κανθάρων, σκύφων και αμφορέων.⁹

ΤΑΦΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ Α: Στο βόρειο σκέλος του περιβόλου Β ακουμπά ο δεύτερος ταφικός περίβολος (διαστ. 5,5 x 6 μ.), ο οποίος ουσιαστικά αποτελεί μεταγενέστερη κατασκευή, καθώς μάλιστα είναι θεμελιωμένος 0,20 μ. ψηλότερα από τον πρώτο. Στο εσωτερικό του περιβόλου και σε επαφή με τον δυτικό του τοίχο βρίσκεται κτιστό ορθογώνιο βάθρο από μία λιθοπλινθο για τοποθέτηση επιτύμβιου σήματος. Στον περίβολο αυτό αποκαλύφθηκαν 2 ταφές σε πώρινες σαρκοφάγους (διαστ. 2,13 x 0,77 μ.) σε βάθος 1,30 μ. από την σημερινή επιφάνεια του εδάφους και με κατεύθυνση Α – Δ. Η επίχωση πάνω από τους τάφους δεν διαφέρει στρωματογραφικά από εκείνη που εντοπίστηκε στον πρώτο περίβολο. Οι σαρκοφάγοι ήταν συλημένες με τις καλυπτήριες πλάκες τους κομματιασμένες. Στο εσωτερικό τους βρέθηκαν υπολείμματα οστών και μερικά όστρακα μελαμβαφών αγγείων από κανθάρους, φιαλίδια, οινοχόες, καθώς και θραύσματα χάλκινου κατόπτρου και σιδηράς στλεγγίδας, που κατά πρώτη εκτίμηση τοποθετούν την κατασκευή του περιβόλου στο α' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.

Στην επίχωση πάνω από τους τάφους η κεραμεική που συγκεντρώθηκε περιλαμβάνει όστρακα από μελαμβαφείς πυξίδες, άωτα σκυφίδια, άβαφα χυτρίδια, καθώς και μεγάλα τμήματα οξυπύθμενων αμφορέων και άλλων αγγείων οικιακής χρήσης, που πιθανότατα σχετίζονται με τις προσφορές που γίνονταν μετά την ταφή του νεκρού.

Εκτός όμως από τα κεραμικά και μέταλλα ευρήματα πρέπει να σημειωθεί και η εύρεση άνω τμήματος ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης με αετωματική επίστεψη. Φέρει την επιγραφή ΜΕΝΩΝ, ΑΔΑ και μεταγενέστερη παράσταση σατύρου, του οποίου σώζεται μόνον το κεφάλι (όψιμου 4^{ου} αι., εικ. 3),¹⁰ καθώς και τμημάτων μαρμάρινων επιτάφιων ληκύθων που σχετίζονται με τον περίβολο αυτό.

ΤΑΦΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ Γ: Ο τρίτος περίβολος (διαστ. 11,5 x 5 μ.), ο οποίος είναι και ο μεγαλύτερος από τους τρεις, βρίσκεται στην δυτική πλευρά του δρόμου και έχει και αυτός στο εσωτερικό του μικρό κτιστό ορθογώνιο βάθρο σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο. Στο εσωτερικό του περιβόλου βρέθηκαν 3 κεραμοσκεπείς τάφοι και ένας λακκοειδής. Συγκεκριμένα οι 3 κεραμοσκεπείς εντοπίζονται στο υπέργειο τμήμα του περιβόλου, ενώ ο λακκοειδής βρίσκεται κάτω από το επίπεδο θεμελίωσής του. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως όλοι οι τάφοι βρέθηκαν συγκεντρωμένοι στη βόρεια πλευρά του περιβόλου, ενώ στον υπόλοιπο περίβολο εντοπίστηκαν ίχνη καύσεων και άλλων ενταφιασμών σε κεραμοσκεπείς κατεστραμμένους τάφους.

9. The Athenian Agora, vol. XII: Br. Sparkes, L. Talcott, *Black and Plain Pottery*, 1970.

10. M. J. Osborn, S. G. Byrne, *Lexikon of Greek Personal Names*, vol. II.

Η μορφολογία των ανασκαφέντων τάφων καθώς και η μελέτη της κεραμεικής –που πρέπει να σημειωθεί ότι βρίσκεται ακόμα στο στάδιο της συντήρησης– μαρτυρούν μια μακρόχρονη χρήση του περιβόλου που καλύπτει κατά πρώτη εκτίμηση το χρονικό διάστημα που ξεκινά από τον 4^ο αι. και φτάνει ως τα ρωμαϊκά χρόνια. Δυστυχώς οι τάφοι που αποκαλύφθηκαν ήταν ακτέριστοι, γεγονός που δυσχεραίνει σημαντικά την χρονολόγησή τους.

Ο τάφος εκείνος που μπορεί να συσχετιστεί με την αρχική περίοδο χρήσης του περιβόλου είναι ο λακκοειδής, ενώ οι 3 κεραμοσκεπείς πρέπει να ανάγονται στην ελληνιστική εποχή. Συγκινητική και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι η διπλή ταφή σε κεραμοσκεπή τάφο μητέρας και παιδιού μαζί.

Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμεικής που βρέθηκε στο εσωτερικό του περιβόλου προέρχεται από μελαμβαφή αγγεία και αγγεία προσφορών, όπως πινάκια, λοπάδια, μικρά άβαφα χυτρίδια και πυξίδες χαρακτηριστικές του 4^{ου} αι. Σημαντική επίσης είναι η εύρεση θραύσματος μαρμάρινης επιτάφιας ληκύθου με παράσταση σκηνής δεξίωσης και επιγραφή ΔΗΜΑΙΝΕΤΟΣ ΔΗ----- ΠΑΛΛΗΝΕΥΣ.

Εξαιρετικό εύρημα αποτελεί η ολόγλυφη δισώματη σφίγγα που βρέθηκε ΒΑ του τρίτου περιβόλου και σε απόσταση λίγων μέτρων απ' αυτόν. Από τη σφίγγα λείπει το κάτω μέρος του σώματος και το κεφάλι. Ο τύπος αυτός της σφίγγας είναι μοναδικός για τα Αττικά επιτύμβια μνημεία των κλασικών χρόνων (εικ. 4).

Μ. Στ.-Κ., Φ. Ν.

Ταφικοί περιβόλοι στην οδό από Κορωπί προς Σπάτα (περιοχή Πούσι Λέδι)

Σε απόσταση περίπου ενός χλμ. βόρεια του προαναφερθέντος νεκροταφείου και συγκεκριμένα στην θέση Πούσι Λέδι της περιοχής της Παιανίας αποκαλύφθηκε ένα δεύτερο σημαντικό νεκροταφείο κατασκευασμένο πάνω σε αρχαίο σταυροδρόμι. Το νεκροταφείο περιλαμβάνει 2 ταφικούς περιβόλους εκ των οποίων ένας έχει μνημειακό χαρακτήρα.¹¹

ΤΑΦΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ Ι: Ο πρώτος και σημαντικότερος ταφικός περίβολος αποκαλύφθηκε στην ΒΑ γωνία της διασταύρωσης των αρχαίων δρόμων (εικ. 5). Είναι κτισμένος με πωροπλίνθους που σώζονται σε ύψος δύο δόμων και ορίζεται από δύο τοίχους που σχηματίζουν αμβλεία γωνία, στην οποία έχει διαμορφωθεί ημικυκλική εξέδρα κατασκευασμένη από το ίδιο υλικό. Ο περίβολος έχει διαστάσεις 16,5 x 16,5 μ. και εκτείνεται από Β. προς Ν. με προσόψεις προς Δ. και προς Ν. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκαν επτά κτιστά βάρθρα, η κατασκευή των οποίων διαφέρει ως προς το μέγεθος. Συνολικά στο εσωτερικό του περιβόλου ανασκάφη-

11. Βλ. Εισαγωγή και σημείωση 5.

καν δεκαεννέα τάφοι από τους οποίους 11 είναι κεραμοσκεπείς, τέσσερις πυρές και τέσσερις ενταφιασμοί σε σαρκοφάγους. Επίσης διακρίνονται λείψανα πολλών ακόμα κεραμοσκεπών τάφων κατεστραμμένων από τις αγροτικές καλλιέργειες και τις λαθρανασκαφές. Το χρονικό διάστημα που καλύπτουν οι ταφές εκτείνεται από το β' ήμισυ περίπου του 5^{ου} αι. π.Χ. μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους. Η αρχική περίοδος χρήσης του περιβόλου ορίζεται από τις ταφές που εντοπίζονται κάτω από τα βάθρα και πιο συγκεκριμένα από τις πυρές και τις σαρκοφάγους, στο β' ήμισυ του 5ου αι. π.Χ.

Σε σχέση με την αρχική περίοδο χρήσης του περιβόλου εντοπίστηκε λάκκος με πυρά, στο εσωτερικό της οποίας βρέθηκε μεγάλη ποσότητα κεραμικής, κυρίως μελαμβαφή φιαλίδια, πινάκια, πυξίδες, σκύφοι, χυτρίδια, τα οποία σχετίζονται με νεκρόδειπνα ή καύση κτερισμάτων, που ακολουθούσε μετά την ταφή.

Τα κτιστά βάθρα που εντοπίζονται στο εσωτερικό του περιβόλου και αποτελούν για τα δεδομένα της περιοχής σχεδόν μνημειακές κατασκευές και λόγω μεγέθους αλλά και λόγω της πολύ προσεκτικής επεξεργασίας που έχουν υποστεί δείχνουν να μην έχουν κατασκευαστεί με ένα σαφή αρχιτεκτονικό προσανατολισμό αλλά με τυχαία κατανομή στον χώρο. Οι δόμοι που συναπαρτίζουν τα βάθρα αρμόζουν με μικρές σφήνες μεταξύ τους δίχως την ύπαρξη συνδετικού υλικού. Τα βάθρα αποτελούν την κρηπίδα για την τοποθέτηση υπεράνω του τάφου «σήματος», επιτύμβιου γλυπτού ή αναγλύφου, ή απλώς ενεπίγραφης στήλης, τα οποία έχουν χαθεί. Την ύπαρξη σήματος επιβεβαιώνει και η εύρεση μαρμάρινης βαθμίδας βάρου, η οποία πατούσε πάνω στην κρηπίδα. Αυτή η έλλειψη των σπουδαιότατων γλυπτών που θα κοσμούσαν σίγουρα αυτές τις ταφές αντισταθμίζεται κάπως από τα πλούσια κτερίσματα που μας έδωσαν οι οκτώ ταφές (πυρές και ενταφιασμοί) που βρήκαμε κάτω από τα βάθρα, τα οποία ακριβώς λόγω του μεγέθους διαφύλαξαν ανέπαφα τα ευρήματα στο εσωτερικό τους. Σημειώνουμε ότι οι νεκροί δεν έχουν τοποθετηθεί με ένα σαφή προσανατολισμό, αλλού συναντούμε την κεφαλή προς Α, αλλού προς Β. Επίσης όσον αφορά τις σαρκοφάγους τα οστά διατηρούνται σε εκπληκτικά καλή κατάσταση, καθώς η εφαρμογή του πάματος της σαρκοφάγου με το ολόλιθο σώμα της είναι άριστη. Σημειώνουμε εδώ μόνο ότι καθώς οι σαρκοφάγοι αλλά και οι πυρές δεν ξαναχρησιμοποιήθηκαν, αλλά σφραγίστηκαν ερμητικά από τα υπερκείμενά τους ταφικά μνημεία, τα κτερίσματα που βρέθηκαν στο εσωτερικό τους αποτελούν ακριβείς χρονολογικούς δείκτες.

Ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον εύρημα είναι τα 18 αλαβάστρινα αλάβαστρα αττικού τύπου¹² τα οποία σώζονται σε πολύ καλή κατάσταση. Αυτός ο τύπος αλαβάστρου πρωτοεμφανίζεται στο β' ήμισυ του 5^{ου} αι. π.Χ. και συνεχίζεται και στον 4^ο.

12. M. G. Kanowski, *Containers of classical Greece*, University of Queensland Press, 1984, σελ. 16-17 και σχ. 1-4.

Χάλκινα κάτοπτρα, σιδηρές στλεγγίδες, χάντρες από υαλόμαζα, αλλά και άριστα διατηρημένα αγγεία, όπως τα θήλαστρα, (εικ. 6) βρέθηκαν και στους δύο διαφορετικούς τύπους ταφών.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι επίσης η εύρεση δύο τμημάτων επίστευνης αρμάρινου επιτύμβιου ναΐσκου που φέρει επιγραφή ΦΙΛΙΠΠΗ Λ[ΥΣΙ] ΜΑΧΟ.¹³ Η επίστεψη είναι αρκετά μεγάλη, ώστε να μας οδηγεί στην άποψη πως προέρχεται από ένα εξαιρετικά επιβλητικό επιτύμβιο μνημείο, η θέση του οποίου ήταν πιθανότατα στην ημικυκλική εξέδρα.

Εξίσου σημαντικό εύρημα είναι και η μαρμάρινη επιτάφια ληκύθος, που χρονολογείται στο α΄ ήμισυ του 4ου αι. π.Χ., με παράσταση γυναίκας καθιστής προς τα δεξιά, η οποία «δεξιώνεται» νέο άνδρα, πίσω από τον οποίο εικονίζεται παιδί. Πίσω από την γυναικεία μορφή εικονίζεται ηλικιωμένος άνδρας και γυναίκα (εικ. 7). Είναι η σκηνή του αποχαιρετισμού της νεκρής από την οικογένειά της.

Απ' όλα όσα αναφέραμε προηγουμένως είναι νομίζουμε φανερό, πως η πρώτη περίοδος χρήσης του περιβόλου ανάγεται στα χρόνια της ύψιστης ακμής της αθηναϊκής δημοκρατίας (περίπου από το 450 π.Χ. έως ίσως λίγο πριν από την κατάρρευσή της το 404 π.Χ. με την ήττα στον Πελοποννησιακό πόλεμο).

Με την δεύτερη φάση χρήσης του περιβόλου σχετίζονται οι δέκα κεραμοσκεπείς τάφοι που αποκαλύφθηκαν σε βάθος 0,40 έως 1,20 μ. κάτω από την σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Οι τάφοι αυτοί δεν έχουν σαφή προσανατολισμό, γεγονός που ερμηνεύεται από την προϋπάρχουσα διαμόρφωση στο εσωτερικό του περιβόλου με την παρουσία των μεγάλων βάρων, η οποία επηρέαζε και την θέση των υπολοίπων ταφών. Σ' όλους τους τάφους οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί εκτάδην και τα οστά των περισσότερων βρέθηκαν αποσπασμένα.

Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι, σε μερικούς όμως απ' αυτούς είχε τοποθετηθεί στο στόμα χάλκινο νόμισμα το λεγόμενο «περατικό», έθιμο που συνεχιζόταν μέχρι και πολύ πρόσφατα στην ελλαδική ενδοχώρα.

Από τα θραύσματα της κεραμεικής που εντοπίστηκαν γύρω από τους τάφους τεκμηριώνεται η ύπαρξη προσφορών. Στις προσφορές αυτές κυριαρχούν αβαφή μυροδοχεία, χυτρίδια και φιαλίδια, ενώ σημαντική είναι και η εύρεση ενός μικρού υάλινου λευκού φιαλιδίου με ανάγλυφες παραστάσεις αγγείων,¹⁴ καθώς επίσης και ερυθρόμορφη πυξίδα με ερυθρόμορφη παράσταση (εικ. 8).¹⁵ Από τα λοιπά ευρήματα της ανασκαφής που σχετίζονται με την μεταγενέστερη φάση του πε-

13. Βλ. πιο πάνω σημείωση 9.

14. C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, *Archaeologica Traiectina* II, 1957, σελ. 94. S. B. Matheson, *Ancient Glass in the Yale University Art Gallery*, 1980, σελ.46.

15. *The Athenian Agora*, vol. XXX: M. Moore, *Attic Red Figured and White Ground Pottery*, 1997, σελ. 277-287. J. Boardman, *Athenian Red Figure Vases. The Classic Period*, 1975, σελ. 190 κ. εξ.

ριβόλου αξίζει να σημειωθεί η εύρεση σημαντικού θησαυρού συνιστάμενου από 67 χάλκινα αθηναϊκά νομίσματα νέας τεχνοτροπίας.¹⁶ Το σύνολο των ευρημάτων χρονολογεί κατά πρώτη εκτίμηση την δεύτερη περίοδο χρήσης του περιβόλου από τον 4^ο αι. π.Χ. έως και τους ελληνοιστικούς χρόνους.

ΤΑΦΙΚΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ II: Ο δεύτερος και μικρότερος ταφικός περίβολος αποκαλύφθηκε ΝΔ της διασταύρωσης των αρχαίων δρόμων, περίπου 65 μ. από τον περίβολο I. Είναι πειόσχημος διαστάσεων 6,5 x 1,5 μ., κατασκευασμένος από ορθογώνιους πωροπλίνθους και εκτείνεται με κατεύθυνση Β προς Ν με πρόσοψη προς τα Β. Στο εσωτερικό του περιβόλου σε επαφή με τον τοίχο της πρόσοψης υπάρχει κτιστό ορθογώνιο μικρό βάθρο από πωροπλίνθους για την τοποθέτηση επιτύμβιου σήματος. Οι τάφοι εντοπίζονται σε βάθος από 1,20 μ. έως 1,50 μ. από την σημερινή επιφάνεια του εδάφους. Ήταν στην πλειονότητά τους λακκοειδείς και δύο μόνο κεραμοσκεπείς μικρών διαστάσεων.

Οι λάκκοι είναι διανοιγμένοι στο στερεό έδαφος, με προσανατολισμό Α προς Δ και μερικές φορές στην επίχωση, όπως ο τάφος 1 με κατεύθυνση Β – Ν. Δεν περιορίζονται στο εσωτερικό του περιβόλου αλλά επεκτείνονται προς Ν., όπου το έδαφος το επιτρέπει. Οι νεκροί είχαν ταφεί εκτάδην, με το κεφάλι στα δυτικά κυρίως. Από τα οστά, άλλα βρίσκονταν στην θέση τους και άλλα είχαν αποσπασθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος τους. Οι 2 κεραμοσκεπείς τάφοι ήταν ταφές γυναικών και ένας απ' αυτούς είχε κτεριστεί με μετάλλια αντικείμενα, όπως χάλκινα ενώτια, χάλκινο κάτοπτρο και γεωργικό εργαλείο, κτέρισμα που αποτελεί σημαντική ένδειξη για την συμμετοχή των γυναικών στην παραγωγική διαδικασία.

Από τα αγγεία που βρέθηκαν μέσα στους τάφους κυριαρχούν τα αρυβαλλοειδή ληκύθια με ανθεμωτή μετόπη, μελαμβαφείς πυξίδες, από τις οποίες μία με ερυθρόμορφη παράσταση μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στο 400 π.Χ.¹⁷ Μέσα στους τάφους επίσης βρέθηκαν 2 πήλινα γυναικεία ειδώλια¹⁸ και ένα μικρό αλαβάστρινο αλάβαστρο.

Τα υπόλοιπα αγγεία που βρέθηκαν στην επίχωση πάνω από τους τάφους είναι μελαμβαφή φιαλίδια, πινάκια, σκύφοι, ληκύθια, τα οποία σχετίζονται με τις προσφορές που γίνονταν μετά την ταφή των νεκρών. Αξίζει επίσης να σημειωθεί η εύρεση μαρμάρινης ολόγλυφης σειρήνας, της οποίας λείπει το κεφάλι, που αποτελούσε τμήμα ακρωτηρίου επιτύμβιου ναΐσκου, ή στήλης.¹⁹

Τα κτερίσματα χρονολογούν τον ταφικό περίβολο στις πρώτες δεκαετίες του 4^{ου} αι. π.Χ.

Δ. Λ.

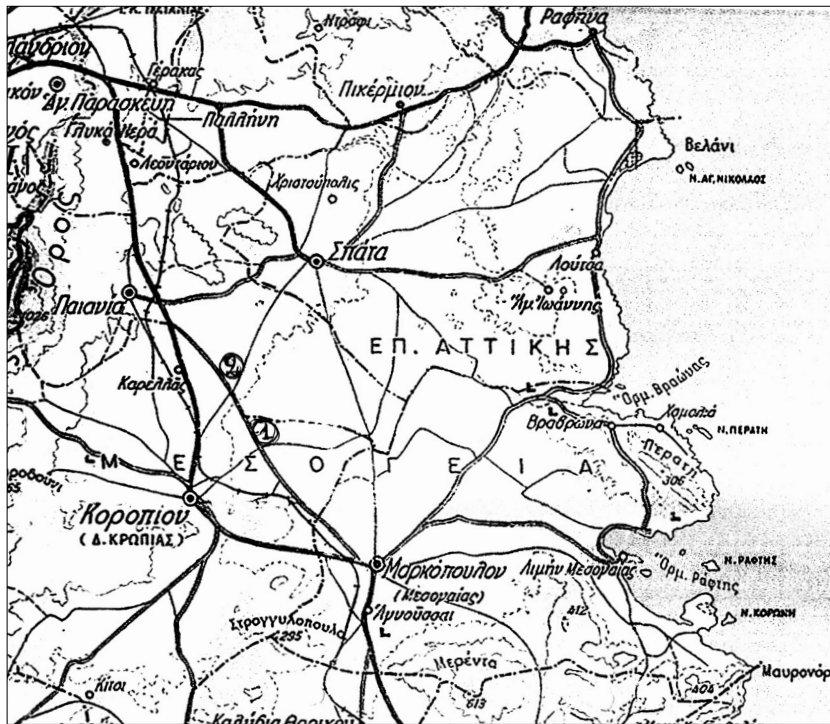
16. *The Athenian Agora*, vol. XXVI: H. Kroll, *The Greek Coins*, 1993, σελ. 59-61, πίν. 7

17. J. Boardman, ό.π.

18. Σ. Καρούζου, «*Ανασκαφή Τάφων Άργους*», Α.Δ. 15 (1933), σελ. 35 και σημ. 2.

19. Al. Conze, *Die attischen Grabreliefs*, III (1906), Taf. 355 κ. εξ.

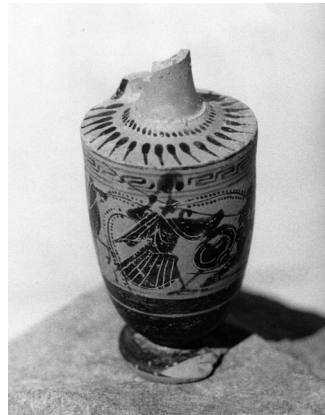

Χάρτης: Η περιοχή της Μεσογαίας. Η θέση των ταφικών περιβόλων.
 1. Θέση Περιστερόπουλου.
 2. Θέση Πούσι Λέδι.

Εικ. 1. Θέση Περιστερόπουλου: Οι ταφικοί περιβόλοι Α και Β από ΒΔ.

Εικ. 2. Λήκυθος με μελανόμορφη παράσταση γιγαντομαχίας.

Εικ. 3. Η επιτύμβια στήλη του Μένωνα και της Άδας.

Εικ. 4. Τμήμα μαρμάρινης δισώματης σφίγγας.

Εικ. 5. Πούσι Λέδι: ο περίβολος Ι από Ν.

Εικ. 6. Αλάβαστρο.

Εικ. 7. Μαρμάρινη λήκυθος.

Εικ. 8. Πυξίδα με ερυθρόμορφη παράσταση.